

Az ikes paradigmáról kognitív funkcionális nyelvészeti keretben. Problémavázlat

Schultz Judit

1. Bevezetés

Az ikes ragozást az utóbbi évtizedek nyelvtudománya viszonylag keveset vizsgálta. Történeti vonatkozásaiban utoljára R. Hutás Magdolna (1972) a kandidátusi értekezésében, valamint E. Abaffy Erzsébet *A magyar nyelv történeti nyelvtana* – a továbbiakban TNYt. – vonatkozó fejezeteiben foglalkozott vele (1991–1992). A leíró nyelvtanok (mint pl. a MGr, az ÚMNYt, Kiefer szerk. 2000) természetesen tárgyalják a paradigmát, de a formai szempontokon (azaz a paradigma különböző alakjainak bemutatásán) túl nem különböztetik meg a másik két ragozási sortól, nem foglalkoznak azokkal a jellegzetességekkel, amelyekből a paradigma viselkedésének „különcségei” fakadnak. Még leginkább a szociolingvisztikai kutatások kedvelt témája az ikes ragozás, de ezek a vizsgálatok a paradigma használatának meglétére, illetve hiányára összpontosítanak.

Úgy gondolom azonban, hogy az alaki vonatkozások mellett legalább olyan érdekes és hasznos vizsgálni a funkcionális jellegzetességeket, amelyek az ikes paradigmát a magyar nyelvnek a maga nemében egyedülálló jelenségévé teszik, és amelyek nélkül ma valószínűleg már nem is létezne. Éppen ezért az alábbiakban egy olyan, éppen csak megkezdett kutatás lehetőségeit és problémáit mutatom be, amely a hagyományos nyelvtörténeti módszerek helyett a kognitív funkcionális nyelvészet keretében vizsgálja az ikes paradigma kialakulását és funkcionális változásait, elsősorban a Langacker-féle jelentés- és kompozitumszerkezet elmélete alapján. Szeretném jelezni, hogy bár a címben az ikes paradigmát jelöltem meg, most gyakorlatilag csak az egyes szám harmadik személyű *-ik* elemről ejtek szót; a paradigma többi tagjának részletes vizsgálata (is) további kutatások tárgyát képezi.

Az alábbiakban először összefoglalom a hagyományos nyelvtörténet eredményeit, majd az azzal kapcsolatos problémákat, aztán térek rá a funkcionális szemléletű vizsgálat ismertetésére.

2. Az ikes paradigma kialakulása

Az ikes ragozás kialakulása és története szorosan összefügg a tárgy jelöltségének kérdésével. Az ősmagyar kor elején csak a határozott tárgy volt jelölt, eredetileg egy *-m* tárgyraggal, amely az ősmagyar kor folyamán elemcserével *-t*-vé változott. A határozatlan tárgynak nem volt viszonyító eleme, de a kötött SOV szórend ezt nem is tette szükségessé. Amikor azonban a kötött szórend felbomlott, felmerült a határozatlan tárgy jelölésének igénye. Ezt próbálta megvalósítani az ikes ragozás a következő módon: az **Emberek fa törik* mondatban a klasszikus SOV szórend szerint az *emberek* az alany, a *fa* a tárgy. Ha a szórend felborul, az egyértelműség háromféleképpen valósulhat meg:

- a tárgy jelölésével;
- a tárgyra utaló igeragozás kialakulásával;
- olyan igefajta kialakulásával, mely a cselekvő tárgyas igéket mediálissá alakítja át.

2.1. Az ikes paradigma és a mediális igenem

A tárgy jelöltsége később meg is valósult, a *-t* tárgyrag átterjedt a határozatlan tárgyra is. Az igeragozásban is megjelent egy új morfémasor a már meglévő mellé, a tárgy határozottságára utaló funkcióval (határozott ragozás), ezek azonban hosszú folyamatok eredményei.

Mediális igék azonban eddig is voltak a magyar nyelvben. Ezen igenem jellegzetessége, hogy az ige környezetében ágens nem szerepelhet, hiszen a mediális igenem speciálisan az akaraton kívüli állapotváltozások, történések kifejezésére szolgál. A mediális igék mellett az alanyi pozíciót az objektum tölti be, tehát az a logikai elem, amelyre a cselekvés irányul. A kiinduló példamondatunk tehát a következőképpen alakul: **Emberek fa tö-*

rik → *Fa törik* (az ágens elhagyása; ezt a megoldást szorgalmazhatja az az analógiás hatás is, hogy az általános jelentésben használt igék mellett valószínűleg elmaradhatott az alany, OV szórendet produkálva). Így a *fa* alanynak érződik (ezt pedig erősítheti a tárgyatlan igék SV szórendje), az ige pedig átértékelődik, mediálissá lesz; *Fa törik* 'a fa valaki/valami révén állapotváltozást szenved el'. A többes szám harmadik személyű *-ik* rag is átértékelődik, E/3. rag lesz belőle, és a medialitás alaki kitevőjeként szolgál.

Az új paradigma első és „egyetlen határozott karakterű tagja az *-ik* (*-ék*)” (Abaffy 1991: 213), amely tehát eredetében megegyezik a már meglévő ragozási sor személyes névmási eredetű többes szám harmadik személyű alakjával. Az egyes szám első személy *-m* ragja nem csak az ikes paradigma sajátja: a személyes névmási eredetű rag a másik paradigmának is tagja, ugyanebben a számban és személyben. Az E/2. *-l* ragja valaha volt gyakorító képzőből lett a paradigma tagja. Ugyanezt az *-l* elemet fedezhetjük fel a szintén mediális igéket létrehozó *-úl/-ül* > *-ul/-ül* képzőben; a nem alapnyelvi mediális igék az ősmagyar korban mind vagy ikesek, vagy ezzel a képzővel képzettek. Valószínűleg előbb volt a képző kialakulása, onnan jelent meg az elem az ikes paradigmában, analógiás hatásra. (Ezt látszik bizonyítani, hogy a kései ómagyar korban az *-l* rag felszólító módban kezdett átterjedni az iktelenekre is, először az adatok szerint éppen az *-ul/-ül* képzősökre.) A kialakult egyes számú paradigmator minden addig létrejött igeidőben és módban kötelező érvényű az ikesekre, tehát jelen időben, elbeszélő múltban, feltételes és felszólító módban. A többes számra már önálló elemsor nem fejlődött ki, mert időközben kialakultak az egyéb, hosszú távon hatásosabb megoldások, és az ikes paradigma fejlődése itt megakadt.

2.2. A paradigma átterjedése más igenemekre

Az ikes ragozás átterjedése más igenemekre már az ősmagyar korban elkezdődött, hiszen már a *Halotti beszédben* találkozhatunk az *evec* alakkal, tárgyatlan és tárgyas használatban egyaránt. Kialakulnak olyan alakpárok,

ahol az iktelen alak cselekvő tárgyias, az ikes mediális jelentésű; ezeknek a pároknak a nagy része nem élte túl a középmagyar kort: *szeg* ~ *szegik*, *tel* 'tölt' ~ *telik*, *oldoz* ~ *oldozik* stb. Felveszik olykor az ikes ragokat már eleve mediális, képzőtlen igék is, ezeknél a nyelvhasználat ingadozó: *fogy* ~ *fogyik*, *fesel* ~ *feslik*. Az állapotban levést kifejező igék is kezdik az ómagyar korban felvenni az ikes ragokat (pl. *alszik*, *fekszik*). A szenvedő igenem kifejezésében is szerepet játszik az ikes paradigma: a szenvedő képző a műveltető képzőből alakult ki, talán már a honfoglalás előtt, úgy, hogy az ikes ragozást vonta maga mellé. Cselekvő igéken való megjelenés: először a tárgyatlan cselekvőkön jelenhetett meg az ikes ragozás, köztük a visszaható igéknél. Megjelenhetett mozgást kifejező intranszitiv igéken is az ikes ragozás, de itt nagy az ingadozás. Az olyan alakpárok kialakulása, mint pl. *gyón valamit* ~ *gyónik*, megzavarhatta a nyelvérzék, és lehetőséget nyújtott arra, hogy tárgyias igék esetében is használják az ikes ragokat. Az *eszik*, *iszik* igéken már nagyon korán kialakult az ikes rag, ezen igék legkorábbi megjelenéseikben is már ingadozás nélkül ikesek. A paradigma bomlásában nagy szerepet játszott ez a funkcionális sokféleség, sőt, tulajdonképpen a bomlási folyamat részét képezi a különböző igecsoportokon való megjelenés (TNYt., Kiss–Pusztai szerk. 2003 alapján).

3. Funkcionális megközelítés

Ez utóbbival kapcsolatos az első kritikai megjegyzésem, és tulajdonképpen a funkcionális szemlélet felé fordulásomat is ez váltotta ki: fontosnak tartom, hogy megkülönböztessük egymástól a két változási folyamatot, a paradigma terjedését és a paradigma bomlását. Az első folyamat egy funkcionális változás, egy poliszémiabővülés, míg a második egy tisztán alak redukció. A kettő között természetesen van összefüggés, sőt kölcsönhatás, de nem azonosíthatjuk őket. A történeti adatok azt mutatják, hogy míg a funkcionális változások már az ősmagyar korban megindultak, és az ómagyar kor folyamán is zajlottak, illetve a változások eredménye-

ként a paradigma ezekben a korokban és a későbbiekben is (bizonyos vonatkozásaiban a mai napig) produktív volt, ugyanakkor az alaki bomlásnak a jeleit csak a középmagyar kor második felétől tapasztalhatjuk igazán (ezzel kapcsolatban I. Schultz 2006).

3.1. A paradigma funkciói

A különböző igecsoportokon való megjelenés magyarázata a TNYt. szerint a paradigma különböző funkcióiban keresendő: az ikes ragozást a könyv a medialitás alaki kitevőjeként említi, majd arról beszél, hogy a paradigma (az ősmagyar kor folyamán) megőrzi medializáló funkcióját; visszaható funkciójú elemként, a visszaható jelleg alaki kifejezőjeként, intranszitiv funkciójú elemként és az intranszitivitás alaki jelölőjeként is. Nem véletlenül említem külön például a visszaható funkciót és a visszaható jelleg alaki kitevőjét: úgy tűnik, két különböző feladatról van szó. Az első esetben a paradigmának tulajdonítják a visszaható jelentéstartalmat, tehát az „igébe” azáltal kerül, hogy az ikes ragokat kap, a másodikban a paradigma inkább csak nyomatékosítja, feltűnőbbé teszi az igében amúgy is jelen levő visszaható jelentést (ugyanígy a medialitásra és az intranszitivitásra vonatkozó eseteknél is).

Ennek a következetlen használatnak elsősorban az lehet az oka, hogy bár a szerzők egyértelműen érzékelik a paradigmának azokat a jellegzetességeit, amelyek túlmutatnak az egyszerű szám-, személy- és tárgyhatározottság-jelölésen (mint például azt, hogy módosíthatja az ige szintaktikai környezetét, amely egyértelműen képzőtulajdonság), de kezelni nem tudják, mert az elméleti keret nem teszi lehetővé, hogy egy ragnak ilyen funkcióit magyarázhassák. Így marad magyarázó elvnek az analógia és ahol ez nem működik, a nyelvérzék megzavarodása. Az analógia szerepét nem is vitatom el, de úgy látom, hogy a funkcionális szemantikai megközelítés arra is választ tud adni, hogy azt mi teszi lehetővé, mi motiválja. Az igecsoportok közös tulajdonságainak feltárása megmutatja az ösvényt, amelynek mentén az analógia akadálytalanul érvényesülhet,

és a tárgyias cselekvő igéken való megjelenésre (a közös tulajdonságok mentén átjárható kategóriák elve alapján) is adhatunk kielégítőbb választ a nyelvérzék megzavarodásánál. Egy olyan elméleti keret, amely alapelveinek a prototípuselvet teszi meg, a kategóriák átjárhatóságát hangsúlyozza, az a különböző típusú toldalékok között sem húz meg éles határokat, inkább kontinuumként fogja fel azokat. (A képzők és ragok alkotta kontinuummal a természetes nyelvelméletek kiemelten foglalkoznak, l. Ladányi 1999, Kiefer szerk. 2000) Így lehetőségünk van olyan elemsoroként vizsgálni az ikes paradigmát, amely **egyszerre** hordoz rag- és képzőtulajdonságokat, a kétféle jelleg egy komplex struktúrában leírható. A Langacker-féle komponens- és kompozitumszerkezet elmélete mellett (l. a következő alpontot) ez a kontinuum-elv képezi a bemutatandó kutatás alapját.

4. Elméleti keret

A Langacker-féle elmélet (Tolcsvai 2005a alapján összefoglalva) azt mondja, hogy a morfológia, lexikon és szintaxis nem egymástól elkülöníthető halmazok, hanem kontinuumot képeznek, mert az őket alkotó nyelvi egységek hasonlóak: „egy fonológiai és egy szemantikai szerkezet szimbolikus kapcsolataként funkcionálnak. [...] Ezek a szimbolikus kapcsolatok a gyakori használat révén elsáncolódnak (begyakorlódnak) az emberi elmében, valamint konvencionálissá válnak az azt beszélő közösségben. Ezáltal válnak szimbolikus nyelvi egységgé, olyan kifejezéssé, amely használatkor nem kívánja meg, hogy a beszélő vagy a hallgató részeire bontva dolgozza fel, azaz mentálisan elemezze őket, hanem »előre csomagolt« egységként. Gestaltként tud velük bánni, vagyis egészként hozza őket kapcsolatba más hasonló egészekkel” (Tolcsvai 2005a: 28). A nyelvi egységek összekapcsolódva egymást szemantikailag kölcsönösen kidolgozzák. Ezeknek a viszonyoknak a sematizálódása hozza létre a nyelvtani szerkezeteket, bennük mint támogató mátrixban nyerik el érthetőségi jellemzőiket a nyelvi egységek. A nyelvi egységek jelentése összetett fogalmi szer-

kezet, tehát jelentésszerkezetként értelmeződik, így a nyelvi egységek összekapcsolódása jelentésszerkezetek összekapcsolódása, melyek komponensszerkezetekként működnek. A komponensszerkezetek összekapcsolódása pedig kompozitumszerkezeteket hoz létre. Ilyen alapvető kompozitumszerkezet például az ige és a főnév jelentéstani összekapcsolódása a mondatban. „Az ige sematikus jelentésszerkezete valamely folyamatot profilál, (legalább) két entitás időbeli viszonyát képezi le. Ezek az entitások csak sematikus módon jelennek meg az ige jelentésszerkezetében, őket az igéhez kapcsolódó főnevek dolgozzák ki valenciaviszonyokban” (Tolcsvai 2005a: 41). Az ige tehát szemantikailag nem autonóm; így az igéhez kapcsolódó toldalékokat is abban a szerkezetben célszerű elemezni, amelyben az értelmezhető.

4.1. A paradigma kialakulásának értelmezése

Az előzőekben leírtak alapján nézzük, hogyan értelmezhető az ikes paradigma kialakulása és szemantikája. Induljunk ki a klasszikus példamondatból: (1) *Emberek fa törnek* '(az) emberek fát törnek'. Ez egy begyakorolt nyelvi kifejezésmód a prototipikus tranzitív szituáció ábrázolására: valamely létezők a fizikai térben végrehajtanak egy műveletet egy másik létezőn. A szerkezet összetevői kölcsönösen kidolgozzák egymást, így az ágens jelenléte kidolgozza az ige jelentéséből az akaratlagosság mozzanatát, a pátiens pedig specifikálja azt az akarat nélküli entitást, akire irányul a cselekvés. A pragmatikai fókusz az ágensen van, ő az esemény elsődleges figurája (trajektor), a tárgyhoz mint másodlagos figurához (landmark) képest.

Van azonban egy másfajta tapasztalás is: megtörténik egy esemény, de nem tudjuk, ki/mi hajtotta végre, okozta azt. Ennek is van begyakorolt nyelvi kifejezésmódja: az SV szórendű *Eső es, Ég dörög* típusú mondatok. Ezek mintájára az ismeretlen alanyú *Fa törnek* 'valakik/valamik eltörték a fát, de nem tudjuk vagy nem fontos, ki/mi tette' szerkezet (ami megfelel az általános alanyú OV szerkezeteknek, amelyek azt fejezik ki, hogy valakik

csinálnak valamit, de nem fontos, kik azok) átértékelődhet: a pragmatikai fókusz az ágensről a pátiensre kerül, így az eredetileg landmark szerepű objektum alanyi pozícióban elsődleges figuraként emelkedik ki, az pedig, hogy valaki/valami okozta az eseményt, ugyanúgy a háttértudás része marad, mint az, hogy az esemény térben és időben zajlik. Nem az a fontos, hogy valakik végrehajtották a cselekvést, hanem magának az eseménynek a bekövetkezése. A figyelem másfelé irányul, és ez nyelvileg is kifejeződik. Az ágens jelenlétének hiánya miatt az akaratlagosság mozzanata sem dolgozódik ki a komponensszerkezetben, a kompozitumszerkezet jelentésébe az akaratlanság épül be. Ha tehát a (2) *Fa törík* jelentésszerkezete megfelel az *Eső* es jelentésszerkezetének, akkor a grammatikai szerkezet átértékelődése is bekövetkezhet, és az eredeti T/3. igéből E/3. lesz, az eredetileg a T/3. funkcióját hordozó *-ik* szemantikailag kiürül, és az új szerkezetből töltődik fel új tartalommal.

4.1.1. Képző vagy rag?

Csak hogy ennek az új tartalomnak csak egy része az egyes szám harmadik személy szemantikus jelentéstartalma. Amíg (1) mondatunkban a *törík* = [[TÖR]+[T/3., jelen idő, kijelentő mód, határozatlan tárgy]], addig az átértékelődött szerkezetben a *törík* ≠ [[TÖR]+[E/3., jelen idő, kijelentő mód, határozatlan tárgy]]. A két tartalom közti különbség tipikusan képzőszerű tartalom, amelyet csak az *-ik* hordozhat. A (2) *Fa törík* mondatban mint kompozitumszerkezetben az *-ik* dolgozza ki az akaratlanság jelentésmozzanatát (mint ahogy pl. a *tördel* esetében a *-del* az ige jelentéséből azt a mozzanatot specifikálja, hogy egy kisebb szilárd egységből több kisebb egység lesz). Szintén az *-ik* végzi el azt, hogy az eredetileg tárgy szerepű elem nem ágensi alanyként azonosítódjék, valamint a bennhatóság mozzanatát is (a cselekvés indítója és végpontja ugyanaz), így az intranszitivitás hordozójává is válik. Ezek mind képző jellegű jelentéstartalmak.

Az *-ik* jelentése tehát egyrészt megváltozik kategóriáján belül, mert a mondatban az alany kidolgozza az *-ik* szám/személy sematikus jelentését E/3.-ként, ugyanakkor ki is bővül, mert ő felveszi az előbb felsorolt képző jellegű jelentéstartalmakat. Egy kettős létmódú elem jön létre, amely prototipikus rag- és prototipikus képzőtulajdonságokat egyaránt hordoz. A későbbiekben az *-ik* különböző képzőkkel alakít ki szoros kapcsolatokat, kvázi-képzőbokrokat, ami a képzőkre szintén jellemző, amikor önállóan már nem képesek az általuk hordozott jelentéstartalmat kifejezni. Valószínű, hogy amiért a képzőszerű tartalmak mellett az *-ik* továbbra is rendelkezett ragtartalommal, nem fejeződött be egy megindult funkcióváltás, amelynek eredményeképpen az *-ik* tipikus deverbális igeképzővé vált volna, amely szám/személy jelentést nem tartalmaz, és az ige paradigmájában mindig jelen van. (Erre minden lehetőség megvolt, hiszen a szerkezet átértékelődése után alakulhatott volna úgy is, hogy a (2) *fa törrik* igéjét a nyelvhasználók ige+képző+Ø alakú E/3. rag egységeként értelmezik, hiszen a Ø alakú E/3. rag létezett a korszakban. De hogy miért őrződött meg a ragjelentése az újonnan felvett jelentések mellett, erre adatok hiányában nem tudunk válaszolni.)

Mindenképpen további vizsgálatot igényel az alábbi probléma: ha ezeket a képzőszerű tartalmakat az ikes paradigma hordozza a szerkezetekben, akkor hogyan különböztetjük meg a következő két mondat igéjét?

(1) *Az ág letört a szélben.*

(2) *A gyerek letört egy darabot a kalácsból.*

Azaz, azokban az esetekben, ahol nincsenek ikes ragok, mert történetileg ki sem alakultak, vagy pedig a paradigma bomlása miatt az ikes ragok lecserélődtek iktelenekre, mi hordozza a mondatban az ikes paradigma által hordozott jelentéstartalmat? A kognitív nyelvészet ugyanis azt mondja, hogy „a nyelvi kifejezések jelentésszerkezete a megnevezett dolgok és viszonyaik reprezentációját végzi el, másét nem” (Tolcsvai 2005b: 10).

Mégis, bármely anyanyelvi beszélő az (1) mondat állítmányának a *törik*, a (2) állítmányának a *tör* igét nevezné meg.

5. A paradigma szerepe a mediális igenem képzésében

A mediális igenem kérdését mindenképpen részletesen vizsgálni kell, nemcsak az *-ik* alapjelentése kapcsán, hanem annak további sorsát illetően is. A mediális igenem szemantikai alapú elhatárolása a többi igenemtől már Abaffy Erzsébetnél (1978) megjelenik, ő felhívja a figyelmet arra is, hogy bizonyos igék esetében csak az aktuális használatban dönthető el, hogy mediális vagy cselekvő-e (*Péter köhögött a füsttől* – mediális, *Péter köhögött, hogy észrevegyék* – cselekvő)¹.

Kemmer (1993) funkcionális szemléletű monográfiájában a különböző eseménytípusok vizsgálata alapján megrajzolja a mediális tartományt. Az ebbe való tartozás legfontosabb kritériumai az események kidolgozottságának alacsony foka (ide tartozik pl. a cselekvő meg nem nevezése vagy épp az akaratlagosság mozzanatának kidolgozatlansága), illetve a bennhatóság, vagyis hogy az esemény elindítója és végpontja ugyanaz a szemantikai entitás. A kategóriák természetesen itt sem direkttek, és a kategóriába tartozáshoz elegendő egyetlen kritérium megléte is. Ezek alapján a mediálisok körébe sorol olyan igéket (illetve igei szerkezettel kifejezett eseményeket) is, amelyeket a magyarban hagyományosan nem annak tartunk, ilyenek a (hagyományos magyar terminológia szerint) visszahatók, kölcsönösek, sőt olyan, a magyarban egyértelműen cselekvőnek tartott tárgyatlan igék is, mint pl. a *fut*. Ez számomra azért érdekes lehetőség, mert az ikes ragok a későbbiekben éppen ezeken az igéken jelennek meg, bár nem mindig önállóan, hanem különböző képzőkkel összekapcsolódva, tehát az ikes igék szinte kivétel nélkül elhelyezhetőek a Kemmer által megrajzolt szemantikai tartományban, azaz, megfordítva: megrajzolhatók azok a szemantikai korlátok, amelyeken belül az ikes ra-

¹ A mediális igenemmel kapcsolatban legújabbban I. Fejős 2006a, 2006b.

gok kapcsolódhatnak az igékhez; ez pedig a képzőszerű jelentések elemzését könnyíti meg.

6. További kérdések

A fentiekből következik, hogy a kutatásnak figyelmet kell fordítania az *-ik*-nek a különböző képzőkkel való kapcsolatára is. Fontos állomás az *-ik* vizsgálata kapcsán például a szenvedő igenem. Ha az *-ik* valóban csak ragjellemzőkkel rendelkezne, akkor a szenvedő igenem képzője a *-tat/-tet* lenne, ugyanúgy, mint a műveltetésnek, és így egyszerre kéne tartalmaznia az akaratlagosság, tranzitivitás, valamint az akaratlanság és intranszitivitás jelentésmozzanatokát. Azonban talán inkább arról lehet szó, hogy a műveltető képző jelentését az *-ik* képzőtartalma módosítja, és együtt egy új jelentést adnak a szerkezetnek, amely mindkettő eredeti jelentéstartalmából hordoz valamennyit, de egyikkel sem azonos teljesen. (Ezzel pedig tulajdonképpen a képzőbokrosulás egyik lehetséges esetét írtuk le, l. Kiss-Pusztai szerk. 2003.) A kutatásnak tehát részletesen foglalkoznia kell azzal, hogy azok a képzők, melyek felveszik az ikes ragokat, ugyanazt a jelentést hordozzák-e, mint az ikes ragozás nélkül? Szándékosan fogalmazok úgy, hogy a képzők veszik fel az ikes ragokat, nem pedig az igék; az ikes jelentéstartalom véleményem szerint a képző jelentését módosítja, és a módosult képző csatlakozik az igékhez. Ha nem így lenne, akkor az eredetileg is ikes igéhez kapcsolódnának a képzők, tehát pl. a *mosakodik* alak a **mosik* igéhez adott *-kod* képzővel jött volna létre. A *-kOd* képző azonban gyakorító jelentésű, a visszaható jelentést a *-kOd(ik)* képző hordozza. (Ez utóbbi jelölés egyébként a bevett gyakorlat az ikes képzők ábrázolásában; az ikes ragot zárójelbe teszik, hiszen „csak” rag, ugyanakkor a képzőnek érzékelhetően része.)

Az is érdekes, hogy ha az ikes igét tovább képezzük, egyetlen kivétellel, a *-hAt* képző kivételével megszűnik ikesnek lenni. Ez nem következhet a ragtartalomból, csak a képzőtartalmak közötti ellentétességből, amely

kizárhatja az együttes használatot, mintha például egyszerre akarnánk műveltető és szenvedő képzőt adni egy igehez; a kettő kizárja egymást.

A tárgyas cselekvőkön való megjelenés felvet még egy kérdést. Megfigyelhető, hogy bizonyos, ikesen és iktelenül egyaránt ragozható igeknél az ikes alakok folyamatos jelentésárnyalatúak és inkább tárgy nélkül szerepelnek, míg az iktelen alakok tárgyhasználatban jelennek meg, és (általában egy perfektiváló igekötővel együtt használatosan) befejezettek, pl. *zongorázik~elzongoráz valamit; virágzik~felvirágoz valamit* stb. Ez az aspektualitás kérdését is bevonja a vizsgálatba, amely szintén mondatszinten vizsgálható jelenség. Úgy tűnik, hogy ha a mondatban megjelenik a tárgy, az specifikálhatja az ige jelentésében az időbeli korlátozást. Ha nincs jelen, akkor ez a momentum nem dolgozódik ki, így a szerkezetben az ige folyamatos aspektusú lesz. Mivel az ikes ragozás eredetibb funkciói között szerepel a bennhatóság, amely lehetetlenné teszi tárgy megjelenését a mondatban, elképzelhető, hogy az ilyen típusú használatokból a folyamatosság jelentésárnyalata irradiáció révén hozzákapcsolódott az ikes ragozáshoz. (A mediálisok egy csoportja amúgy is eleve folyamatos aspektusú, hiszen állapotban levést fejez ki.) Így a szintén folyamatjellegű tapasztalások nyelvi kifejeződésében is szerepet kaphatott az ikes ragozás, akár tárgyhasználaton is (*eszik, iszik*).

Irodalom

- E. Abaffy Erzsébet 1978. A mediális igékről. *Magyar Nyelv* 280–293.
- E. Abaffy Erzsébet 1991. Az igei személyragozás. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 122–159.
- E. Abaffy Erzsébet 1992. Az igei személyragozás. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 184–238.
- Fejős Edina 2006a. A szándéktalanság mint a mediális igék fő jellemzője. In: Érsok Nikoletta Ágnes – Slíz Mariann (szerk.): *Félúton 1.* Budapest. 53–61.
- Fejős Edina 2006b. A mediális ige fogalma a nemzetközi szakirodalomban. In: Gherdán Tamás – Schultz Judit (szerk.): *Félúton 2.* 1–10. [<http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk06/fejose.pdf>]
- R. Hutás Magdolna 1972. *Az ikes ragozás állapota Révai Miklós korában.* Nyelvtudományi Értekezések 78. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kemmer, Suzanne 1993. *The middle voice.* Typological Studies in Language 23. Amsterdam: John Benjamins.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2000. *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Ladányi Mária 1999. Produktivitás a szóképzésben: a természetes morfológia elveinek alkalmazhatósága a magyarra. *Magyar Nyelv* 166–79.
- MGr = Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Schultz Judit 2006. Az ikes ragozás nyelvatlaszaink tükrében. In: Érsok Nikoletta Ágnes – Slíz Mariann (szerk.): *Félúton 1.* Budapest. 114–118.
- TNYt = Benkő Loránd (főszerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana I., II/1.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005a. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igeről. *Magyar Nyelv* 27–43.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005b. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe.* Kézirat.
- ÚMNYt = É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.) 2003. *Új magyar nyelvtan.* Budapest: Osiris Kiadó.

Summary

The *-ik* paradigm from a functional semantic perspective

This paper presents the possibilities and difficulties of the research of the paradigm with *-ik*, its birth and changes through the history of the Hungarian language, in cognitive functional framework instead of the methodology of the traditional historical linguistics. From this point of view the inflectionlike and derivationlike properties of the paradigm can be elucidated. We can explain the appearance of the paradigm in various categories of verbs, define the semantic boundaries within the appearance is possible, and also reveal the aspectual components of the semantics of the paradigm.